

Субота І. О.

СТАНОВЛЕННЯ ЛІТЕРАТУРНОЇ КРИТИКИ В АРАБСЬКИХ КРАЇНАХ ПЕРСЬКОЇ ЗАТОКИ

Той процес в арабській літературі, що тривав у II пол. XIX ст. – I пол. XX ст. і отримав в арабському літературознавстві назву “an-nahḍa” – “відродження” в регіоні Перської затоки розпочався значно пізніше – лише на початку XX ст., а значного розвитку література країн Затоки: Кувейту, Бахрейну, Оману, ОАЕ, Катару – набула після отримання ними незалежності в 60-х – на поч. 70-х. Цьому сприяло введення сучасної освіти, поширення преси та ознайомлення із західною літературою. Звичайно, що з розвитком літератури постала необхідність у літературній критиці, адже, як писав видатний ліванський письменник Михаїл Нуайме, критик подібно до ювеліра “сам не добуває золота та діамантів, але відразу може відрізнити справжню перлину від фальшивої” [Имангулієва 1975, 84]. Значення літературної критики є надзвичайно великим, бо саме через її естетичне бачення ми можемо уявити розвиток суспільного життя і літератури у країні, саме наявність літературної критики – найважливіша умова для успішного розвитку літератури. Крім того, літературна критика, на відміну від літературознавства, спрямована на широку аудиторію, “орієнтуючи її в системі духовних цінностей і формуючи її естетичний смак” [Аганина 1988, 5]. Таким чином, критика сприяє кращому сприйняттю аудиторією нових ідей та поглядів на літературу. А дослідивши етапи становлення літературної критики у країнах Затоки, ми можемо глибше ознайомитись із розвитком літературного процесу. Актуальність теми підсилюється і тим, що вона не розроблена сходознавцями, як і сама література арабських країн Перської затоки, хоча є праці, присвячені арабській літературній критиці: статті Кірпи́ченко В. Н. [Кірпи́ченко 1988] та Алі-Заде Е. А. [Али-Заде 1988]. Тому метою цієї статті є висвітлити процес становлення літературної критики у країнах Перської затоки.

Опорою для дослідження послужили праці Мухаммада Абдурагіма Кафуда “Dirasāt fi -l-šī‘arī wa-n-naqdī” (“Дослідження з поезії та літературної критики”) та ар-Рашида Буша‘іра “Al-Šī‘ar al-‘arabi al-ḥadīṣ fi minṭaqat al-ḥalīḡ (‘awāmilu taṭawurihi ’ittiḡāhātuḥu

wa-qaḏāyāhu)” (“Сучасна арабська поезія в регіоні Затоки (чинники її розвитку, напрями та проблеми)”) та ін.

Оскільки виникнення літературної критики у країнах Перської затоки нерозривно пов’язане з виникненням преси, то є доцільним назвати найголовніші видання I пол. XX ст. Більшість критичних текстів були надруковані саме у пресі, лише незначна їх частина друкувались як передмови до поетичних диванів тощо. Варто зазначити, що крім місцевих газет та журналів важливу роль у пробудженні літературних талантів та пожвавленні літературного руху і критики зіграли такі загальновідомі арабські видання, як: “Ар-Рісальят”, “Аль-Манар”, “Аль-Муктаф”, “Аль-Гіляль” та ін., критична полеміка та заклики до оновлення літератури в яких знаходили гучне відлуння серед літераторів Затоки. Багато з них теж друкували свої статті у вищезгаданих виданнях і активно брали участь у полеміці між прихильниками традиційної течії в літературі, як-от – Закі Мубарак, та тими, хто закликав до її оновлення, як Ахмад Амін. Тому можна помітити, що багато термінів та понять, що використовувались арабськими критиками-новаторами, поширились і серед тогочасних критиків Затоки. І нині досить часто дослідження писемної творчості часто проводиться в гострій публіцистичній манері.

Отже, надалі розглянемо найбільш значущі видання, які зіграли важливу роль в розвитку літературної критики. Першим виданням, що з’явився в регіоні, був журнал “Аль-Кувейт”, який вперше вийшов у 1928 році. Його власник Абдульазіз ар-Рашид наголосив на тому, що серед основних розділів цього журналу є розділ літературної критики. Як зазначає доктор Нурія ар-Румі, журнал видавався літературною мовою, значна увага приділялась захопливому стилю викладу та позбавленню від кайданів саджу та надмірності риторичних прикрас, що було характерним для арабських прозових творів [Kāfūd 2005, 83].

Другим виданням після журналу “Аль-Кувейт” стала газета “Джарідат аль-Бахрейн”, яку вперше видав у 1939 році бахреїнський літератор Абдулла аз-Заїд. Хоча ця газета мала переважно політичний характер, протягом тривалого часу на її сторінках проходила літературно-критична полеміка між місцевими критиками, що стало справжньою точкою відліку становлення літературної критики в регіоні Перської затоки. Надалі ж ця полеміка

продовжувалась на сторінках газети “Саут аль-Бахрейн”, що вперше вийшла в 1949 році і видавалася до 1954 року. Ця газета сприяла літературному руху в Затоці.

Особливу роль зіграв журнал “Аль-Ба‘са”, який вперше був виданий кувейтськими студентами в Каїрі 1946 року. У ньому друкувалось чимало літературно-критичних статей, в яких також звучали заклики до розвитку та оновлення соціально-ідейних і літературних журналів у регіоні. Також варто згадати журнал “Казима”, що видавався з липня 1948 по березень 1949 року, в ньому друкували свої статті Абдураззак аль-Басир, Ахмад аль-Саккаф та ін.

Також значну роль у зародженні преси в Затоці, а поряд з нею і літературної критики, зіграла преса Хіджазу, яка значно раніше розвинулася (перша газета вийшла в 1908 році). У ній друкувалися касиди Ахмада Шаукі та Хафіза Ібрагіма, до яких часто густо додавались критичні передмови із закликами до подолання традиційних канонів, що тривалий час сковували творчість арабських поетів та письменників. На сторінках хіджазької преси свої статті друкували такі арабські літературні критики: Мухаммад Хасан Аввад, Мухаммад Саїд аль-Амуді, Хусейн Сархан, Ібрагім аль-Фалялі, Мухаммад Алі Магрібі, Абдулькадус аль-Ансарі та ін.

Поява в Медині 1937 року журналу “Аль-Мангаль” стає переходом на якісно новий щабель розвитку літературної критики, адже, як підкреслив його засновник Абдулькадус аль-Ансарі, однією з цілей журналу є відхід від стилю їдкої критики та особистих суперечок, що був притаманний тогочасній критиці, та натомість перехід до об’єктивної критики. Крім того, редакція журналу друкувала і закликала до опублікування іноземної поезії, що, звичайно, наклало відбиток на розвиток поезії та критики в Затоці.

Вищевикладене доводить, що без зародження і розвитку преси в I пол. XX ст. були б неможливими становлення літературної критики та розвиток літературно-критичного руху II пол. XX ст. Проте ще одним вагомим чинником розвитку критики є запровадження сучасної освіти, яке відбулося досить пізно – лише в кінці 40-х років XX ст. Якщо до цього часу й існували школи, то їхня кількість була обмеженою, а якість викладання низькою,

оскільки в навчальній програмі переважали релігійні курси. Таким чином, молоде покоління отримало можливість ознайомлюватися із сучасними знаннями та науками, новими тенденціями в арабській літературі та мистецтві, читати перекладну літературу.

Важливу роль у розвитку літератури і критики в першому десятилітті ХХ ст. зіграла творчість ліванських письменників, що емігрували до Америки – Аміна ар-Рейхані, Джубрана Халіля Джубрана, Михайла Нуайме та ін., улюбленим жанром яких були нариси-есе, а особливо вірші у прозі. Орієнтація цих письменників на західноєвропейську та російську літератури принесла їм усвідомлення необхідності оновлення традиційних форм письма – спрощення стилю, звільнення від прикрашання та пишномовності, які вважались неодмінними атрибутами класичної літератури. Їхні ідеї знайшли активну підтримку серед єгипетських письменників. Таха Хусейн виступав за оновлення мови літератури, за використання європейського досвіду літературознавства. У виступах Т. Хусейна на сторінках “Аль-Джаріда” підкреслювалась ідея необхідності виявлення зв’язку літератури з дійсністю, вивчення творчості письменника у взаємодії з усіма процесами, що відбуваються в суспільно-політичному житті [Али-Заде 1988, 49].

Варте уваги те, що незважаючи на постійні заклики критиків до оновлення літератури та введення в творчість романтизму та реалізму, розуміння критики та її функцій деякими з них не виходило за рамки традиційної арабської критики. Традиційне літературознавство, досліджуючи художнє явище, творчість письменника в цілому чи окремий твір, як правило, обмежувалось біографічними даними про автора та розбором мовних особливостей твору. При цьому ігнорувалося значення соціальних і політичних факторів, що обумовлювали зміни в літературі і відігравали вирішальну роль у формуванні особистості і творчої долі письменника. Хоча, за словами Абдурахіма Кафуда, у критичних текстах все ж таки були присутні деякі пробліски, що вказували на проникнення нових норм та їхнє поєднання із застарілими стандартами. Подібне явище можна помітити у статтях та есе критиків перших декад ХХ ст. як у регіоні Перської затоки, так і в інших арабських країнах. До такої критики відносять критичні статті Аккада із книги “Диван”, присвячені творчості Ахмада Шаукі.

Тому Абдураззак аль-Басир спробував у своїй статті, яка вийшла в журналі “Казима” 1948 р., дати визначення поняття літературної критики та її функцій, а також визначити характерні риси, які повинен мати критик, серед яких: широка ерудиція, смак, загострене світовідчуття, гострий розум та сміливість (адже він дає критику творчості поета чи письменника, який має певний статус у суспільстві). На його думку, критика не повинна обмежуватись літературними критеріями, твір мусить розглядатись і з точки зору філософії, політики, зважаючи на соціальні фактори у країні.

Також своє визначення критиці в номері газети “Саут аль-Бахрейн” дав бахрейнський письменник Хамід Санкур. Він теж наголошував на тому, що критик повинен бути обізнаним у літературі та ерудованим. Санкур відокремлює два поняття – “naqd” та “‘intiḳād”. Різниця між цим термінами така: “naqd” полягає в тому, що критик виявляє як хиби, так і позитивні якості твору, а “‘intiḳād” – це загострення критиком уваги лише на недоліках твору, а така критика, як він вважає, не має права на існування.

Одним з однодумців Хаміда Санкура є поет і критик Ібрагім аль-Арід. Він поділяє філософію течії оновлення в літературі, розглядаючи поняття критики через призму романтизму. Ібрагім аль-Арід обрав своїм творчим методом експресіонізм та імпресіонізм, які вважає найкращим шляхом до розуміння поезії і усвідомлення краси у витворах мистецтва. Аль-Арід говорив про те, що критика, яка звучить як вирок або оцінка, не має права на існування, а “розуміння краси не вичерпується лише відчуттям насолоди від читання тексту та її тривалістю” [Kāfūd 2005, 103]. Він, як і багато інших критиків, вважає, що аналіз поезії губить у ній всю красу і пишність, які викликають у читача гарне враження, змусивши його серце тьохкати. Тому головним для критика є не стільки оцінка того чи іншого поетичного твору, як створення критеріїв краси з окремих цитат з них, що є довершеними, аби початківці могли використовувати їх як зразки.

Такий імпресіоністичний напрям у критиці є дітищем романтичної течії і в літературі, а Аль-Арід є одним з її піонерів у літературі Затоки як поет-романтик. Він відмовляється від традиційних канонів і проголошує смак джерелом краси твору мистецтва. На практиці він є більш відданим цьому напрямку в порівнянні з

іншими критиками як в своїй поезії, так і у критичних працях, до яких належить праця “*Naḥarāt ḡadīda fī -l-fanni aš-ši‘ari*” (“Нові погляди на мистецтво поезії”) [Kāfūd 2005, 104].

Можливо, перша група критиків теоретично недостатньо обґрунтовувала поняття критики, за винятком Ібрагіма аль-Аріди та Мухаммада Хасана Аввада, але вони показали своє бачення літературної критики через свої твори, приділяючи увагу мові, у своєму прагненні до ясності і зрозумілості думки, яку автор хоче донести читачеві, без надлишку іносказань. Та варто сказати, що своєю творчістю автори, що закликали до оновлення, зламали традиційні канони критики, що існували. Звичайно, нові погляди на критику лунали у пресі, закликаючи до боротьби із традиціями та намагаючись дати нове поняття функцій літератури, а особливо поезії. Поезія в розумінні обновителів має бути вираженням почуттів і показувати внутрішній світ людини, висловлюючи гуманістичні ідеї. Оскільки романтизм на цьому етапі превалував у літературі, то в більшості критиків були романтичні погляди на літературу, які звучали у їхніх закликах до оновлення. Раніше і з більшим ентузіазмом ці заклики пролунали від літераторів Хіджазу, щодо решти країн Затоки, то на їхніх теренах найактивніше звучали заклики поета та критика Ібрагіма аль-Аріди, який зіграв активну роль у зміцненні позицій романтичної течії в Затоці.

Погляди критиків на літературу та її функції ми можемо простежити, розглянувши поняття поезії і літератури, що ними даються. У одній із своїх передмов до диванів, а саме в передмові “*Дух арабської поезії*” (1924 р.), Аввад, визначаючи суть поезії, пише: “*Поезія – це дух, відображений в живих душах, прихований в них, ніби вогонь кресала, ба навіть свіжий смисл, який виявляється завдяки різноманітним почуттям у різних формах, як слова, мелодії, світло і морок, тиша спокійної природи, сум верблюдів за рідними місцями...*” [Kāfūd 2005, 107]. Та, як ми бачимо, таке визначення поезії Аввада через призму його власних вражень не пояснює її суті. Таким було визначення поняття поезії більшості критиків-романтиків. Вони вважали, що творчий процес поета не повинен обмежуватись правилами, адже поезія – це правдиве відображення того, що відбувається в людській душі, відображення буття. Доктор Мухаммад аль-Шаміх вважає, що таке розуміння

поезії Аввада виникло під впливом критичної думки Аббаса аль-Аккада, який вважав, що поезія – прекрасне вираження правдивих почуттів, і їй не можна дати якогось конкретного визначення. Подібний романтизм притаманний і визначенню поняття поезії Ібрагіма Гашіма аль-Фалялі. Він говорить, що поезія – це спів людської душі, яка тане у його мелодіях; поезія – одне з потрясінь жорсткого буття; поезія – великий повстанський дух, що розпалює почуття і відчуття. Хоч за оцінкою критиків творчість аль-Фалялі є менш новаторською в порівнянні з Аввадом, радше її можна охарактеризувати як таку, що знаходиться на межі між традиційною і романтичною. Таким же романтизмом характеризується і розуміння поезії і літератури Хусейном Сарханом, який, на думку літературознавця Абдали Мухассіна, перебував під впливом школи “Диван”. Він теж у своєму визначенні поняття літератури використовує багатозначні фрази, таким чином, що воно не пояснює суті літератури. Таке романтичне розуміння поезії і літератури в цілому можна побачити у книгах багатьох письменників і літературознавців на сході Аравійського півострову у 30–40-і роки ХХ ст. та у літературній полеміці між критиками – прихильниками старих традицій та прихильниками оновлення літератури.

Зауважимо, що завдання та функції літератури продиктовані історичними умовами, в яких жили країни Перської затоки. Країни переживали часи економічного застою і культурної та суспільної відсталості, під гнітом колонізаторів. Всі ці обставини спонукали письменників звертатись у своїй творчості до реалій життя суспільства, що можна сказати і про поезію, яка розвивалася в рамках реформаторського руху, закликаючи до суспільних реформ, поширення освіти та до народної солідарності в боротьбі з колонізаторами. Такий заклик до виконання обов’язку кожним звучав у критиці та літературі Затоки, яка на початку ХХ ст. носила реформаторський та соціальний характер. Тому і більшість критиків регіону, незважаючи на романтичний тон їхньої творчості та міцний зв’язок поезії із внутрішнім світом людини, проголошували просвітництво основною метою творчості, вважаючи, що література має свої функції і завдання. Наприклад, Хасан Аввад у своїй статті під назвою “Література Хіджазу” засуджував деяких поетів, “які пишуть на мертві теми, повторюючи

старі думки у винній поезії, панегіриках, газелях та хікма... Адже постає Батьківщина з її матеріальними та духовними потребами, яка вимагає поезії, що розкрила б ці проблеми..." [Kāfūd 2005, 110]. Хасан Аввад вважав літератора найбільш відповідальним серед людей за місію думок, які він продукує і поширює, літератор повинен знати, що це його обов'язок і право, і відчувати, що він покликаний виконати цю життєво важливу місію і поширити свої думки серед всіх прошарків суспільства. Таким чином, Хасан Аввад говорив про те, що тематика художнього твору мусить бути нерозривно пов'язана з тими процесами, що відбуваються в суспільстві. Такі ж просвітницькі ідеї висловлювали Хусейн Сархан, Абдураззак аль-Басир, Ібрагім Гашім аль-Фалялі. Справжня література в розумінні Хусейна Сархана поєднує суспільні ідейні цінності з естетичними цінностями, на його думку, твір повинен бути наповненим ідеями, але водночас цінним із художньої точки зору, при цьому письменник не повинен перетворитись на проповідника. На думку Абдураззака аль-Басира, література має не лише відображати життя, а й шукати вирішення життєвих проблем, а письменник повинен бути незалежним у своїх судженнях. Водночас аль-Басир наголошував на тому, що твір повинен бути високохудожнім, аби не перетворитись на прямий засіб агітації. Ібрагім Гашім аль-Фалялі, у свою чергу, засуджував "псевдолітературу", яка не викликає ніяких думок і не спонукає до розвитку. Він порівнював письменника зі світочем, який вказує дорогу суспільству.

Як бачимо, у I пол. XX ст. література та літературна критика мали переважно просвітницький характер. Лише з отриманням країнами Перської затоки незалежності та активною розробкою нафтових родовищ ситуація почала змінюватись, коли на перший план почали виходити інші соціальні проблеми. Значний вплив на розвиток критичної думки мала діяльність романтиків, яка призвела до виникнення течії оновлення в літературі. Представники цієї течії вступили в суперечку із представниками традиційної течії, що перетворилась на довготривалу полеміку на сторінках газет "Аль-Бахрейн", "Саут аль-Хіджаз" та ін.

Заслугою першої плеяди критиків є те, що вони вийшли за рамки традиційної критики та дали визначення її поняттю, сформулювавши завдання та функції літератури. Закликаючи до онов-

лення літератури, вони наголошували на тому, що потрібно використовувати сучасну мову та звертатись до актуальних суспільних проблем сучасності. Разом із цим виникло нове поняття поезії, яка стала вираженням почуттів та емоцій, що розкривають внутрішній світ людини. До найважливіших критиків Затоки належать Абдураззак аль-Басир, Хамід Санкур, Ібрагім аль-Арід, Хасан Аввад, Хусейн Сархан, Ібрагім Гашім аль-Фалялі та ін.

ЛІТЕРАТУРА

Аганина Л. А. Введение // **Литературная критика стран зарубежного Востока и ее роль в развитии общественной и эстетической мысли.** Москва, 1988.

Али-Заде Э. А. Египетская литературная критика: период становления // **Литературная критика стран зарубежного Востока и ее роль в развитии общественной и эстетической мысли.** Москва, 1988.

Имангулиева А. Н. “Ассоциация пера” и Михаил Нуайме. Москва, 1975.

Курпиченко В. Н. Арабская литературная критика и проблема самобытности арабского романа // **Литературная критика стран зарубежного Востока и ее роль в развитии общественной и эстетической мысли.** Москва, 1988.

Abdulla Al-Qatam. The Kuwaiti writer ‘Abd ar-Razzāq al-Basīr (1920–1999). *Studia arabistyczne i islamistyczne* № 8. Warszawa, 2000.

Al-Rašīd bī-Ša‘īr. Al-Ši‘ar al-‘arabi al-ḥadīs fī minṭaqati al-ḥalīgi (‘awāmilu taṭawurihi ‘ittiḡāhātuḥu wa-qaḍāyāḥu). Dimašq, 1997.

Muḥammad ‘Abdu-r-Raḥīm Kāfūd. Dirasāt fī -l-šī‘ari wa-n-naqdi. Ad-Dūḥa, 2005.

Šabrī Musallim. Al-Manḥaḡ al-‘iḡtimā‘iy fī -l-ḥiṭāb an-naqdi al-baḥrayni. Qirā‘at fī -l-kitābi “Al-Qiṣṣa al-qaṣira fī -l-ḥalīgi al-‘arabiyyi” li-n-nāqid ‘Ibrāhīm ‘Abdallah Ġulūm. Aš-Šaqaḑāt, № 5. Al-Baḥrayn, 2003.